

اولویت حفظ نظام اسلامی در اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری دام‌ظله

علی کارشناس^۱

چکیده

مفهوم حفظ نظام اسلامی در فقه شیعه تحت عنوان قواعد «حفظ نظام» و «حرمت اختلال نظام» توسط فقها تبیین شده است. مقاله حاضر با روشی توصیفی-تحلیلی، به بررسی مبانی قرآنی این اولویت در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری می‌پردازد. هدف این پژوهش، ارائه جایگاه «حفظ نظام اسلامی» به عنوان یک اولویت قرآنی در منظومه فکری ایشان است. سؤال اصلی پژوهش بر شناسایی مبانی قرآنی این اندیشه استوار است. یافته‌ها نشان می‌دهد که از منظر ایشان، نظام اسلامی تجلی حاکمیت الهی و ضامن تحقق اهداف عالی اسلام است و حفظ آن از بالاترین اولویت‌ها برخوردار است. در این اندیشه، حفظ نظام به عنوان «اصل الاصول» دارای شش ویژگی ممتاز است: فریضه الهی، تکلیف شرعی، ضرورت عقلی، اولویت راهبردی، وظیفه ملی و مسئولیت امت اسلامی. شبکه مضامین این مفهوم بر چهار مؤلفه قرآنی و سنتی استوار است: ضرورتی فراتر از سایر واجبات، نقش‌آفرینی مردم، تحقق عدالت و مسئولیتی همگانی. این پژوهش با استناد به بیانات رهبری و آیات قرآن، الگویی جامع از این اندیشه نظام‌مند ارائه می‌نماید و بر ریشه‌دار بودن این مفهوم در آموزه‌های دینی تأکید می‌ورزد. این مقاله با استناد به بیانات و آثار مکتوب رهبری و ۱۹ آیه قرآنی، الگوی جامعی از اندیشه نظام‌مند ایشان در این زمینه ارائه مینماید.

واژگان کلیدی: نظام، حفظ نظام، امام خامنه‌ای (مدّ ظلّه العالی)، قرآن کریم.

مقدمه

در گفتمان انقلاب اسلامی، «حفظ نظام» به عنوان محوری‌ترین شاخصه در تداوم انقلاب اسلامی قلمداد می‌شود. مقام معظم رهبری (مدّ ظلّه العالی)، در طول چهار دهه رهبری خویش، همواره بر اولویت مطلق این اصل تأکید ورزیده‌اند. سؤال محوری این پژوهش بدین صورت طرح می‌شود: «مبانی قرآنی اولویت حفظ نظام در اندیشه ایشان بر چه اصولی استوار است و از چه شاخصه‌های ممتازی برخوردار است؟»

مرور نظام‌مند پیشینه پژوهش‌های موجود حاکی از آن است که اگرچه موضوع مذکور در مطالعاتی مورد توجه قرار گرفته است، اما پژوهشی جامع که به تحلیل همه‌جانبه مبانی قرآنی آن در اندیشه رهبری بپردازد، مغفول مانده است. برای نمونه،

^۱ . استادیار گروه فقه و حقوق پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (علیه السلام)؛

سیدابراهیم سرپرست سادات در مقاله‌ای با عنوان «بایسته‌های حفظ نظام در اندیشه سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای» استدلال می‌کند که از منظر ایشان، «حفظ نظام» هنگامی «شدنی»، «مسئولانه» و «واقعی» است که منافع ملی تابع هویت ملی را دنبال نموده و بر پایه‌ای از «عقلانیت عدالت‌پایه»، «معنویت‌پایه» و «انقلابی» استوار باشد.

این تحقیق با هدف پوشش خلأ علمی حاضر، درصدد تدوین مدلی نظام‌مند از اندیشه ایشان برآمده است. روش پژوهش حاضر، «تحلیل مضمون» با رویکردی «تفسیری-استنباطی» است. جامعه آماری تحقیق، شامل کلیه بیانات، مکتوبات و پیام‌های رسمی مقام معظم رهبری (مدّ ظلّه العالی) در بازه زمانی ۱۳۶۸ تا ۱۴۰۲ می‌باشد که با به‌کارگیری نمونه‌گیری هدفمند، ۴ مضمون پایه مرتبط استخراج و مورد تحلیل واقع شده است.

• چهارچوب نظری (نظریه فقه نظام)

چهارچوب پژوهش حاضر مبتنی بر نظریه فقه نظام، یا همان نظریه فقه کلان است؛ چرا که تا نظام و حاکمیتی نباشد، بحثی از مبانی فقه رسانه در ساحت کلان اجتماعی به میان نخواهد آمد. از آنجا که اولویت حفظ نظام در آرای قرآنی مقام معظم رهبری مطرح است، تنها چهارچوب ممکن برای تبیین این اولویت، «نظریه فقه نظام» است. نظریه فقه نظام، که به عنوان فقه بررسی نظامات دینی شناخته می‌شود، در تقابل با فقه خرد یا فردی، متکفل بررسی و استنباط احکام در ساحت‌های کلان اجتماعی است. این شاخه از فقه، به‌طور خاص به فقاہت در زمینه نظام‌های اجتماعی اسلامی پرداخته و هدف آن ارائه الگوهای حکمرانی و تنظیم روابط اجتماعی بر اساس شریعت است. در حقیقت، فقه نظام، فقهی نظام‌ساز است که متکفل رفع نیازهای فقهی نظام اسلامی در بُعد کلان است (اراکی، ۱۳۹۳، ج ۱: ۶۹) نسبت این نظریه با مفهوم «حفظ نظام اسلامی» بسیار عمیق و ساختاری است. فقه نظام، مبانی فقهی و شرعی لازم برای وجوب حفظ نظام را تبیین می‌کند و آن را از یک توصیه سیاسی به یک «فریضه الهی» و «تکلیف شرعی» ارتقاء می‌دهد. این نظریه نشان می‌دهد که حفظ نظام، صرفاً حفظ یک ساختار سیاسی نیست، بلکه پاسداری از کلیت نظام اسلامی است که ضامن اجرای احکام شرع در تمامی عرصه‌های فردی و اجتماعی است. ابعادی که نظریه فقه نظام در تبیین «حفظ نظام» روشن می‌کند، عبارتند از: بعد حکومتی (تعیین تکلیف حاکم و مردم در قبال نظام)، بعد اجتماعی (سامان‌دهی نظم زندگی جمعی بر اساس احکام اسلام)، و بعد تمدنی (زمینه‌سازی برای تحقق تمدن نوین اسلامی). بر این اساس، اولویت حفظ نظام در اندیشه رهبری که بر مبانی قرآنی استوار است، تنها در پرتو این نظریه قابل درک کامل است. در نتیجه، نظریه فقه نظام، هم مبانی legitimacy (مشروعیت) و هم ضرورت عملی حفظ نظام اسلامی را فراهم می‌کند. این نظریه توضیح می‌دهد که چرا حفظ نظام از اهم واجبات است و چگونه این اولویت در بیانات مقام معظم رهبری، که براساس نظریه فقه نظام زمینه‌ساز تحقق تمدن نوین اسلامی است، همواره مورد تأکید قرار گرفته است (عابدی جعفری و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۵۱-۱۹۸).

• روش پژوهش

روش پژوهش حاضر، از نوع تحقیقات کیفی و مبتنی بر روش تحلیل مضمون به‌ویژه از گونه «تحلیل شبکه مضامین» است. در این روش، داده‌های متنی (بیانات رهبری) با نمونه‌گیری هدفمند و بر اساس انطباق با سؤال پژوهش («حفظ نظام») انتخاب شدند. آیات قرآن نیز مستقیماً از استنادات موجود در همین بیانات استخراج گردید تا انسجام تحلیلی

حفظ شود. فرآیند کدگذاری به این صورت انجام شد: در مرحله اول، داده‌ها به دقت مطالعه و واحدهای معنایی مرتبط، شناسایی و کدگذاری باز شدند. سپس، این کدهای اولیه بر اساس اشتراک مفهومی در قالب مضامین پایه دسته‌بندی شدند. در مرحله تحلیل شبکه مضامین، مضامین پایه سازماندهی و به‌منظور ایجاد ارتباط معنادار، در ذیل مضامین سازمان دهنده قرار گرفتند. در نهایت، این مضامین حول یک مضمون فراگیر اصلی (اولویت حفظ نظام به مثابه فریضه الهی) شبکه‌بندی و ارتباط میان آن‌ها ترسیم شد. این فرآیند نظام‌مند که از الگوی تحلیل مضمون تبعیت می‌کند، امکان استخراج نظام فکری عمیق از درون داده‌های پراکنده را فراهم و به پژوهش حاضر کمک کرد تا به درکی جامع از ابعاد مختلف موضوع دست یابد.

۱. ارتباط میان شبکه مضامین اولویت حفظ نظام اسلامی و اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری

شبکه مضامین اولویت حفظ نظام اسلامی در اندیشه قرآنی امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) مبتنی بر چهارمؤلفه و مضمون است که ریشه در آموزه‌های کتاب و سنت دارد؛ این مضامین عبارتند از: ضرورت حفظ نظام؛ بالاتر از سایر واجبات، ضرورت نقش‌آفرینی مردم در پاسداری از نظام، ضرورت حفظ نظام برای تحقق عدالت و ضرورت حفظ نظام، مسئولیت و تکلیف همگانی؛ با بررسی و تحلیل مضمونی اسناد مربوط به مبانی فقه رسانه از منظر امام خامنه‌ای (مد ظله العالی) و نسبت سنجی آن با رسانه تراز انقلاب اسلامی، مضامین پایه (x) و نیز مضامین سازمان دهنده (y) و و سرانجام مضمون فراگیر (R) استخراج گردید که جدول ارتباط شبکه مضامین به شرح زیر است:

جدول تحلیل مضمون نسبت حفظ نظام اسلامی با اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری

ردیف	اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری	مضامین پایه (x)	مضامین سازمان دهنده (y)	مضامین فراگیر (R)
1	«اگر نظام اسلامی در خطر باشد، همه باید برای نجات آن بسیج شوند؛ زیرا نابودی نظام به معنای نابودی اسلام ناب است» (سخنرانی در جمع فرماندهان سپاه، ۱۳۸۵) «حفظ نظام از اوجب واجبات است؛ زیرا نظام اسلامی، مجری احکام الهی است.» (بیانات در خطبه های نماز جمعه تهران، ۱۳۷۸) «حفظ نظام، ادامه همان تکلیف تأسیس نظام است» (پیام به مجمع تشخیص ۱۳۹۸) استناد به آیه «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» (یوسف: ۴۰) و «وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» (مائده: ۴۹)	• نابودی نظام به معنای نابودی اسلام ناب • نظام اسلامی، مجری احکام الهی • حفظ نظام، ادامه تکلیف تأسیس نظام • نظام، تجسم عینی حاکمیت الله	ضرورت حفظ نظام؛ بالاتر از سایر واجبات	حفظ نظام به مثابه فریضه الهی و تجلی حاکمیت الله
2	«مردم با بصیرت و اتحاد خود، بزرگترین سد در برابر دشمنان نظام هستند.» (بیانات در دیدار کارگران، ۱۳۹۲) «تفرقه، بزرگترین خطر برای نظام اسلامی است.» (بیانات در اجتماع زائران حرم رضوی، ۱۳۹۵) استناد به آیات «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (آل عمران: ۱۱۰)، «وَاَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران: ۱۰۳) و «إِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً» (انبیاء: ۹۲)	• ضرورت وحدت و بصیرت مردمی • وجوب دوری از تفرقه • وحدت، شرط بقای نظام • مردم، اصلی ترین حافظان نظام	ضرورت نقش آفرینی مردم در پاسداری از نظام	حفظ نظام به عنوان تکلیفی مردمی و امتی
3	«عدالت خواهی از اهداف اصلی انقلاب بود که از آیه "ليقوم الناس بالقسط" گرفته شده است. امروز حفظ نظام یعنی حفظ همین مسیر عدالت» (خطبه های نماز جمعه تهران، ۱۳۹۵/۷/۲۳، «امنیتی که قرآن می گوید "لهم الامن"، فقط	• حفظ نظام، سبب تحقق عدالت و قسط • حفظ نظام، ضامن امنیت عمومی (لهم	ضرورت حفظ نظام برای تحقق عدالت و پیشرفت	حفظ نظام به عنوان بستر تحقق اهداف عالی اسلام (عدالت، امنیت، پیشرفت)

		الامن) ● حفظ نظام، زمینه ساز پیشرفت علمی و فرهنگی ● حفظ نظام، مانع هرج و مرج و فساد در زمین	با حفظ نظام اسلامی ممکن است.» (سخنرانی در جمع دانشجویان، ۱۳۹۸/۸/۱۲) «پیشرفت علمی ایران امروز ثمره حفظ نظام است.» (سخنرانی در دانشگاه تهران ۱۳۹۴/۶/۱۸) «حفظ نظام یعنی جلوگیری از فساد» (بیانات در حرم امام رضا، ۱۳۹۸/۱/۱) استناد به آیات «لَيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) و «يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله: ۱۱)	
4	«قرآن صریحاً می فرماید کافران بر مؤمنان سلطه نخواهند یافت. این وعده الهی است، ولی شرطش حفظ نظام اسلامی است» (بیانات در جمع بسیجیان، ۱۳۹۳/۳/۱۴) "حفظ نظام تنها وظیفه مسئولان نیست، بلکه تکلیف همه آحاد ملت است" (بیانات، ۱۳۹۵/۹/۱۲) استناد به آیات «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱) و «وَأَعِدُوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (انفال: ۶۰)	● حفظ نظام ● مانع سلطه کفار ● حفظ نظام، وظیفه عمومی امت اسلامی ● حفظ نظام، تکلیف مشترک حاکم و مردم ● حفظ نظام، مسئولیت ویژه علما و نخبگان ● لزوم آمادگی و قوت برای پاسداری از نظام	ضرورت حفظ نظام، مسئولیت و تکلیف همگانی	حفظ نظام به عنوان یک تکلیف همگانی و عینی برای تمام آحاد امت

تحلیل و جمع بندی جدول:

این جدول نشان می دهد که از منظر مقام معظم رهبری، «حفظ نظام اسلامی» یک کلیدواژه چندبعدی و شبکه به هم پیوسته از مفاهیم قرآنی است که حول یک مضمون فراگیر اصلی به نام «فريضة الهی و تجلی حاکمیت الله» سازمان یافته است.

- مضمون سازمان‌دهنده اول (ضرورت حفظ نظام؛ بالاتر از سایر واجبات) بر مبنای مشروعیت الهی نظام تأکید دارد و آن را از سطح یک ضرورت اجتماعی به یک تکلیف دینی ریشه‌دار ارتقاء می‌دهد. آیات محوری این بخش (مانند یوسف: ۴۰ و مائده: ۴۹) بر انحصار حاکمیت برای خدا و لزوم حکومت بر اساس آنچه نازل شده، دلالت می‌کنند.
- مضمون سازمان‌دهنده دوم (نقش آفرینی مردم) بر پشتیبانی مردمی به عنوان رکن اصلی پایداری نظام تمرکز دارد. آیات این بخش (مانند آل عمران: ۱۰۳ و ۱۱۰) بر وجوب وحدت، پرهیز از تفرقه و مسئولیت خطیر امت اسلامی در قبال خود و دیگران تأکید می‌کنند.
- مضمون سازمان‌دهنده سوم (تحقق عدالت) به اهداف غایی نظام می‌پردازد. حفظ نظام نه برای نفس نظام، بلکه برای تحقق عدالت، امنیت و پیشرفت است. آیاتی مانند «لِيُقِيمَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵) مقصد بودن قرآن از تشکیل حکومت را نشان می‌دهند.
- مضمون سازمان‌دهنده چهارم (تکلیف همگانی) بر دامنه مسئولیت‌پذیری در قبال نظام تأکید دارد. این مضمون، حفظ نظام را تنها مختص به حاکمان ندانسته و با استناد به آیاتی مانند «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱)، آن را وظیفه‌ای همگانی و شرط تحقق وعده الهی برای نفی سلطه کفار می‌داند.

در مجموع، این شبکه مضمونی نشان می‌دهد که در اندیشه رهبری، «حفظ نظام» یک گفتمان کامل قرآنی است که مبانی (حاکمیت الله)، ارکان (مردم)، اهداف (عدالت) و مسئولان (همگان) را دربرمی‌گیرد و آن را به عنوان محوری‌ترین اصل در بقا و تداوم انقلاب اسلامی تبیین می‌کند.

۲. تحلیل مضمون اولویت حفظ نظام اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری

نظام اسلامی به عنوان ساختاری مبتنی بر آموزه‌های قرآن و سنت، همواره مورد تأکید علمای اسلام بوده است. مقام معظم رهبری (مدّ ظلّه العالی) با استناد به آیات قرآن کریم، حفظ نظام را نه تنها یک وظیفه سیاسی، بلکه یک تکلیف شرعی میدانند. ایشان در بیانات متعدد، با استناد به آیاتی مانند «وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ» (محمد: ۳۰)، بر لزوم هوشیاری در برابر تهدیدات داخلی و خارجی تأکید کرده اند (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۸)

۱-۲. ضرورت حفظ نظام؛ بالاتر از سایر واجبات

مقام معظم رهبری با استناد به روایات و آیات قرآنی، حفظ نظام را حتی مهمتر از برخی عبادات فردی می دانند: «اگر نظام اسلامی در خطر باشد، همه باید برای نجات آن بسیج شوند؛ زیرا نابودی نظام به معنای نابودی اسلام ناب است.» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در جمع فرماندهان سپاه، ۱۳۸۵) نظام اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری به مثابه تجلی حاکمیت الهی است؛ مقام معظم رهبری با استناد به آیه «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» (یوسف: ۴۰)، نظام اسلامی را تنها ساختار مشروع حکومتی میدانند که میتواند مجری احکام الهی باشد؛ ایشان در این زمینه می‌فرمایند: «حفظ نظام از اوجب واجبات است؛ زیرا نظام اسلامی، مجری احکام الهی است.» (بیانات آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۷۸) ایشان در تفسیر آیه ۴۹ سوره مائده: «وَأَنَّ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» تأکید می‌کنند که "حفظ نظام، ادامه همان تکلیف تأسیس نظام است" (پیام آیت الله خامنه‌ای به مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۹۸) ایشان در بیانات متعدد، حفظ نظام را «واجبترین واجبات» میدانند؛ از جمله می‌فرمایند:

- «حفظ نظام از اوجب واجبات است؛ زیرا اگر نظام نباشد، اساساً دینی باقی نمی ماند» (بیانات آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۶۸/۵/۱۷)

- «حفظ نظام، حفظ اسلام است و هر چه که به نظام آسیب بزند، در حقیقت به اسلام آسیب زده است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۸/۲/۳)

به باور مقام معظم رهبری، «قرآن کریم هم آثار حفظ نظام را بیان کرده، هم خطرات نابودی آن را. امروز وظیفه ما این است که با تمام قدرت از این نظام حفاظت کنیم؛ زیرا همانطور که در آیات دیدیم، حفظ نظام یعنی حفظ اسلام، عدالت، امنیت و پیشرفت کشور» (پیام آیت الله خامنه‌ای به کنگره جهانی مسلمانان، ۱۴۰۱/۵/۳۰)

مقام معظم رهبری نظام اسلامی را "تجسم عینی حاکمیت الله بر زمین" می دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۹: ۴۵) ایشان در تفسیر آیه «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ» (یوسف: ۴۰) تأکید می‌کنند: "نظام اسلامی تنها ساختاری است که میتواند عدالت الهی را محقق سازد" (خامنه‌ای، ۱۳۸۲: ۱۱۲) در تعریف رهبری، حفظ نظام صرفاً به معنای بقای ساختار سیاسی نیست، بلکه "حفظ هویت دینی، استقلال ملی و توانمندیهای راهبردی امت اسلامی" است (خامنه‌ای، ۱۳۹۵: ۷۸)

امام خمینی با استدلال بر لزوم تشکیل حکومت اسلامی، حفظ و استمرار آن را نیز اثبات نموده و معتقد است دلایلی نظیر حفظ اسلام و دفاع از تمامیت ارضی و استقلال امت اسلام، اجراء احکام اسلامی، حفظ وحدت مسلمانان و جلوگیری از افتراق آنان همگی دال بر لزوم تشکیل حکومت و استمرار آن است. ایشان در کتاب ولایت فقیه می‌فرماید: «بدون تشکیل حکومت و بدون دستگاه اجرا و اداره که همه جریان‌ها و فعالیت‌های افراد را از طریق اجرای احکام،

تحت نظام عادلانه درآورد هرج و مرج به وجود می‌آید و فساد اجتماعی و اعتقادی و اخلاقی پدید می‌آید. پس برای این‌که هرج و مرج و عنان گسیختگی پیش نیاید و جامعه دچار فساد نشود، چاره‌ای نیست جز تشکیل حکومت و انتظام بخشیدن به همه اموری که در کشور جریان می‌یابد» (موسوی خمینی (ره)، ۱۳۷۶: ۱۹ - ۳۰) از دیدگاه ایشان اجراء احکام الهی و لزوم استمرار آن تا روز قیامت دلیل اصلی تشکیل حکومت اسلامی است و نفس این امر اقتضا می‌کند که حکومت اسلامی استمرار داشته باشد و اخلال در آن امری مبعوض و ناپسند باشد (موسوی خمینی (ره)، ۱۴۲۱ق، ج ۲: ۶۱۹)

۲-۲. ضرورت نقش آفرینی مردم در پاسداری از نظام

ایشان با اشاره به آیه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (آل عمران: ۱۱۰)، مردم را اصلیت‌ترین حافظان نظام میدانند: «مردم با بصیرت و اتحاد خود، بزرگترین سد در برابر دشمنان نظام هستند.» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار کارگران، ۱۳۹۲) ایشان وحدت مردم و پرهیز از تفرقه را مهمترین تکلیف مردم برای جلوگیری از تضعیف نظام می‌دانند و با استناد به آیه شریفه «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران: ۱۰۳) می‌فرمایند: «تفرقه، بزرگترین خطر برای نظام اسلامی است. اگر دشمنان بتوانند میان مردم تفرقه بیندازند، نظام تضعیف می‌شود.» (بیانات در اجتماع زائران حرم رضوی، ۱۳۹۵)، امام خامنه‌ای با تأکید بر این آیه «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران: ۱۰۳) وحدت و انسجام اسلامی را شرط حفظ نظام میدانند و هرگونه تفرقه را خلاف دستور قرآن معرفی میکنند (بیانات آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۲) همچنین ایشان با استناد به آیه «إِنَّ هَذِهِ أُمَّةٌ وَاحِدَةٌ» (انبیاء: ۹۲) وحدت را شرط بقای نظام میدانند. بنابراین، بررسی بیانات و آثار مقام معظم رهبری (مد ظله العالی) نشان می‌دهد که حفظ نظام اسلامی در اندیشه ایشان یک اولویت قرآنی و شرعی است. ایشان با استناد به آیات قرآن، نظام را تجلی حاکمیت الهی دانسته و هرگونه تهدید علیه آن را خطری برای اسلام میدانند. از این رو، وحدت، بصیرت و مقاومت در برابر دشمنان، از ارکان اصلی پاسداری از نظام در دیدگاه ایشان است.

۲-۳. ضرورت حفظ نظام برای تحقق عدالت

تعریفهایی که اندیشمندان از عدالت ارائه کرده اند، بیشتر تعریف به مصداق است. فقیهان آن را به «ملکه ای نفسانی، که به واجب فرمان می‌دهد و از حرام باز می‌دارد»، معنا کرده اند (طباطبایی یزدی، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ۸۰۰) شهید سید محمد باقر صدر (ره) درباره عدالت می‌گوید:

اسلام که عدالت اجتماعی را از مبادی اساسی برای شکل‌گیری خط مشی اقتصادی اش می‌داند، آن را با مفهوم تجریدی مبنا قرار نداده و نیز به صورت باز بدان دعوت نکرده تا قابل هرگونه تفسیر باشد. همچنین آن را به جوامع انسانی که دیدگاههای متفاوتی پیرامون عدالت دارند و براساس اندیشه و تلقی خویش از زندگی و حیات آن را معنا می‌کنند، نیز واگذار نکرده است. بلکه اسلام عدالت را در ضمن یک سیاست گذاری و برنامه ریزی معین ارائه کرده که توانسته است، پس از آن، این ایده را در واقعیتی زنده مجسم سازد؛ واقعیتی که تمامی تار و پودش با مفهوم اسلامی عدالت عجین است. از این رو کافی نیست که تنها به فراخوانی اسلام از عدالت اجتماعی بسنده شود بلکه باید بینش تفصیلی و ویژه اسلام از عدالت را نیز شناخت (صدر، ۱۳۹۹ق: ۳۰۳)

شهید مطهری(ره) در تبیین قاعده عدالت گفته است: « اصل عدالت از مقیاسهای اسلام است که باید دید چه چیزی بر او منطبق می شود، عدالت در سلسله علل احکام است نه در سلسله معلولات، نه این است که آنچه دین گفت عدل است، بلکه آنچه عدل است دین می گوید.» (مطهری، ۱۴۰۹ق: ۱۴)

همچنین امام خمینی(ره) از عدالت به میزان و معیار تعبیر کرده است و می فرماید:

اجرای قوانین بر معیار قسط و عدل و جلوگیری از ستمگران و حکومت جانرا نه و بسط عدالت فردی و اجتماعی و منع از فساد و فحشاء و انواع کجروی ها و آزادی بر معیار عقل و عدل و استقلال و خودکفایی و جلوگیری از استعمار و استثمار و استعداد و حدود و قصاص و تعزیرات بر میزان عقل و عدل و انصاف، و صدها از این قبیل، چیزهایی نیست که با مرور زمان در طول تاریخ بشر و زندگی اجتماعی کهنه شود، این دعوا مشابه آن است که گفته شود قواعد عقلی و ریاضی در قرن حاضر باید عوض شود و به جای آن قواعد دیگر نشاندن شود(موسوی خمینی(ره)، ۱۳۷۲، ج ۲۱: ۱۷۷)

از منظر مقام معظم رهبری، «عدالتخواهی از اهداف اصلی انقلاب بود که از آیه "لیقوم الناس بالقسط" گرفته شده است. امروز حفظ نظام یعنی حفظ همین مسیر عدالت» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۹۵/۷/۲۳) ایشان بر اساس آیه «لَيَقُومَنَّ النَّاسُ بِالْقِسْطِ» (حدید: ۲۵)؛ «می‌فرماید: «نظام اسلامی باید قیام به قسط کند؛ این یک دستور قرآنی است. امروز دشمنان می‌خواهند با تحریمها مانع تحقق عدالت در نظام اسلامی شوند، ولی این نظام با اتکال به خداوند، راه عدالت را ادامه می‌دهد» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۸/۳/۱۴)

همچنین ایشان در باره ضرورت عدالتخواهی می‌فرماید: «عدالتخواهی از اهداف اصلی انقلاب بود که از آیه "لیقوم الناس بالقسط" گرفته شده است. امروز حفظ نظام یعنی حفظ همین مسیر عدالت» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۹۵/۷/۲۳)

مقام معظم رهبری، امنیت و پیشرفت علمی را از ثمرات حفظ نظام می‌دانند و در این باره می‌فرمایند: «امنیتی که قرآن می‌گوید "لهم الامن"، فقط با حفظ نظام اسلامی ممکن است. دشمنان می‌خواهند این امنیت را بگیرند، ولی ملت ایران با وحدت خود از نظام حفاظت می‌کند» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در در جمع دانشجویان، ۱۳۹۷/۸/۱۲) و در جای دیگر می‌فرمایند: «هرجا نظام اسلامی حاکم باشد، آنجا امنیت هست. این را در لبنان، سوریه و عراق دیده‌ایم. آیه "لهم الامن" وعده الهی است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار با فرماندهان سپاه، ۱۳۹۷/۵/۷)

به باور ایشان، «پیشرفت علمی ایران امروز ثمره حفظ نظام است. قرآن می‌فرماید «يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ» (مجادله: ۱۱) «نظام اسلامی باید محیطی باشد که ایمان و علم با هم رشد کنند» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در در دانشگاه تهران، ۱۳۹۴) همچنین ایشان معتقدند: «این پیشرفت، نتیجه حفظ همین نظام است که قرآن وعده داده است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار با نخبگان علمی، ۱۴۰۰/۸/۲۵)

از دیدگاه ایشان، حفظ نظام، مانع فساد هرج و مرج است: «دشمنان می‌خواهند مثل بعضی کشورهای منطقه، ایران را به هرج و مرج بکشانند. قرآن هشدار می‌دهد: "اذا تولى سعى فى الارض ليفسد فيها". حفظ نظام یعنی جلوگیری از این فساد» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در حرم امام رضا ۱۳۹۸/۰۱/۰۱) به باور ایشان: «کسانی که ناآرامی ایجاد میکنند، بدانند نتیجه کارشان مثل لیبی و سوریه خواهد بود. این همان فساد در زمین است که قرآن از آن نهی کرده» (پیام آیت الله خامنه‌ای به ملت ایران، ۱۳۹۶/۹/۲۴)

۲-۴. ضرورت حفظ نظام، مسئولیت و تکلیف همگانی

وجوب حفظ کشور اسلامی و جان و مال و ناموس مسلمانان از خطر تعرض دشمنان اسلام و بیگانگان یکی از مسایل مسلم و مورد اتفاق فقهای شیعه، بلکه همه مسلمانان است. فقیهان شیعه، دفاع در مقابل بیگانگان را بدون هیچ قید و شرطی بر همگان واجب می‌دانند. مقام معظم رهبری در این باره معتقد است: «حفظ نظام تنها وظیفه مسئولان نیست، بلکه تکلیف همه آحاد ملت است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۹/۱۲) به باور ایشان: «قرآن صریحاً می‌فرماید کافران بر مؤمنان سلطه نخواهند یافت. این وعده الهی است، ولی شرطش حفظ نظام اسلامی است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در جمع بسیجیان، ۱۳۹۳/۳/۱۴) صاحب جواهر نیز می‌فرماید: «هرگاه کفار بخواهند اسلام را نابود کنند و شعائر آن را از بین ببرند و یادی از محمد(ص) و شریعت او نباشد اشکالی در وجوب جهاد حتی با پیشوای ستمگر نیست» (نجفی، ۱۳۶۸، ج ۲۱: ۴۷)

محقق نائینی نیز با استناد به عدم رضای شارع مقدس به اختلال نظام و ذهاب بیضه اسلام، حفظ و نظم مملکت اسلامی را مهمتر از تمام امور حسبیه و از اوضح قطعیات دانسته است. وی معتقد است که در شریعت مطهره، حفظ بیضه اسلام را از اهمّ جمیع تکالیف و سلطنت اسلامیّه را از وظائف و شئون امامت مقرر فرموده‌اند» (نائینی، ۱۴۲۴ق: ۴۰)

بنابراین یکی از مهمترین مصادیق حفظ بیضه اسلام جهاد با کفار و دفع آنان از سرزمین های اسلامی و جلوگیری از ظلم و تعرض آنان نسبت به خون و آبروی مسلمانان است. و مصداق دیگر جهاد با کفاری است که با تسلط بر سرزمین های اسلامی قصد برانداختن اساس اسلام را دارند (کاشف الغطاء، ۱۳۸۳، ج ۴: ۲۸۸) با تأمل در کلمات فوق روشن می‌شود که حفظ اصل اسلام و کشور اسلامی و جان و مال و ناموس مسلمانان، موضوع مستقلى است که ربطی به تأسیس و حفظ حکومت اسلامی ندارد. در اسلام دفاع از اصل اسلام بر همه مسلمانان فرض و واجب است، خواه حکومت حاکم بر جامعه، حکومت اسلامی باشد یا غیر اسلامی و خواه حفظ اسلام و کشور اسلامی مستلزم حفظ و بقای حکومت اسلامی باشد یا نباشد (مهوری، ۱۳۸۰: ۱۱۲)

از دیدگاه مقام معظم رهبری «قرآن صریحاً میفرماید کافران بر مؤمنان سلطه نخواهند یافت.^۲ این وعده الهی است، ولی شرطش حفظ نظام اسلامی است» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در در جمع بسیجیان، ۱۳۹۳/۳/۱۴)

به باور ایشان، «اگر روزی نظام اسلامی ضعیف شود، آمریکا و صهیونیستها همان کاری را با ایران می‌کنند که با فلسطین کردند. قرآن هشدار داده: "لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا"» (بیانات آیت الله خامنه‌ای در دیدار با خانواده شهدا، ۱۳۹۵/۷/۲۰)

مراتب حفظ نظام در اندیشه امام خامنه‌ای به شرح زیر است:

۱. حفظ کیان نظام (بقاء سیستم حکومتی): با استناد به آیه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ» (انفال: ۶۰)
۲. حفظ اقتدار نظام با استناد به آیه «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا» (آل عمران: ۱۳۹)
۳. حفظ کارآمدی نظام با استناد به آیه «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ» (آل عمران: ۱۱۰)
۴. حفظ مشروعیت نظام با استناد به آیه «شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا» (شوری: ۱۳) (بیانات آیت الله خامنه‌ای در ۱۳۷۸/۵/۱۹ و ۱۳۹۲/۳/۷)

^۲. «وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا» (نساء: ۱۴۱)

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف تبیین مبانی قرآنی اولویت حفظ نظام اسلامی در اندیشه سیاسی مقام معظم رهبری انجام شد. یافته‌ها به وضوح نشان داد که از منظر ایشان، حفظ نظام تنها یک توصیه سیاسی نیست، بلکه یک «فریضه الهی» و «اصل الاصول» است که ریشه در قرآن کریم، سنت پیامبر (ص) و عقل سلیم دارد. این مفهوم در منظومه فکری رهبری، شبکه به هم پیوسته‌ای از مضامین شامل وجوب شرعی و عقلی، نقش‌آفرینی مردم، تحقق عدالت و مسئولیت همگانی را تشکیل می‌دهد.

مطالعه حاضر با استناد به آیات قرآن و با چارچوب نظریه «فقه نظام» به این نتیجه رسید که اولویت حفظ نظام، پلی نظری بین تعریف لغوی «نظام» (به معنای نظم و ترتیب) و کاربرد فقهی-قرآنی آن (به معنای حاکمیت الهی) ایجاد می‌کند. از این منظر، نظام اسلامی تجلی عینی حاکمیت الله بر زمین است و حفظ آن، در حقیقت حفظ اسلام، عدالت و امنیت است.

با این وجود، یک تحلیل انتقادی نیز ضروری به نظر می‌رسد. آیا اولویت مطلق حفظ نظام می‌تواند به محدودیت‌هایی برای آزادی‌های فردی بینجامد؟ پاسخ از منظر نظریه فقه نظام این است که در موارد «تراحم»، مصالح کلان نظام و جامعه که ضامن حفظ دین و امنیت جمعی است، بر مصالح فردی ارجحیت می‌یابد. این به معنای نفی آزادی‌های مشروع نیست، بلکه به معنای مدیریت آن در چارچوبی است که موجودیت کل نظام را به خطر نیندازد. البته، تنظیم دقیق این مرز و جلوگیری از تفسیرهای موسع که ممکن است به ناحق آزادی‌ها را محدود کند، خود نیازمند تدوین ضوابط دقیق فقهی است.

افق‌های پژوهشی آینده می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

۱. واکاوی حدود و ثغور آزادی‌های فردی در پرتو قاعده حفظ نظام: پژوهشی که به صورت دقیق به تبیین موارد تراحم و معیارهای رجحان مصالح نظام بر حقوق فردی بپردازد.

۲. مطالعه تطبیقی مفهوم حفظ نظام در فقه امامیه و دیگر مذاهب اسلامی: بررسی این که این مفهوم در فقه اهل سنت و دیگر مکاتب اسلامی چگونه تبیین شده و چه وجوه اشتراک و افتراقی وجود دارد.

۳. تحلیل نقش نهادهای مدنی در پاسداری از نظام مبتنی رویکرد قرآنی مقام معظم رهبری: پژوهشی که به تبیین ظرفیت‌های نهادهای مردمی و غیردولتی در تحقق مسئولیت همگانی حفظ نظام بپردازد.

در پایان، باید تأکید کرد که اندیشه قرآنی مقام معظم رهبری در مورد حفظ نظام، یک گفتمان کامل و نظام‌مند است که مشروعیت الهی، نقش مردم، اهداف عالی و مسئولیت همگانی را در کنار هم قرار می‌دهد. این پژوهش گامی در راستای تدوین این منظومه فکری بود و امید است زمینه‌ساز پژوهش‌های این عرصه باشد.

- قرآن کریم، ترجمه آیت الله ناصر مکارم شیرازی.
- ۱. اراکی، محسن. (۱۳۹۳). *فقه نظام سیاسی اسلام*. قم، دارالفکر.
- ۲. انصاری، مرتضی (۱۴۱۵ق) المکاسب، قم، دارالفکر.
- ۳. خامنه ای، سید علی. (۱۳۷۸). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. تهران: انتشارات صهبا.
- ۴. خامنه ای، سید علی. (۱۳۷۸). خطبه های نماز جمعه تهران. تهران: مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.
- ۵. خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۵). "تفسیر سوره انفال". درس خارج فقه.
- ۶. خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۵). انسان ۲۵۰ ساله. تهران: مؤسسه ایمان جهادی.
- ۷. خامنه ای، سید علی. (۱۳۹۸). ولایت و حکومت. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- ۸. خامنه ای، سید علی (۱۳۶۸-۱۴۰۳). مجموعه بیانات. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار. [Online]. Available: <https://farsi.khamenei.ir>
- ۹. راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲ق). *المفردات*. دمشق، دارمکتبة الشامية.
- ۱۰. رجبی، محمدحسن. (۱۳۹۵). "مفهوم نظام در اندیشه سیاسی اسلام". فصلنامه علوم سیاسی، ۱۹(۷۳)، ۴۵-۶۸.
- ۱۱. سرپرست سادات، سیدابراهیم (۱۳۹۹). بایسته های حفظ نظام در اندیشه سیاسی آیت الله خامنه ای. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی.
- ۱۲. صدر، سید محمدباقر (۱۳۹۹ق) اقتصادنا، بیروت، دارالتعارف للمطبوعات.
- ۱۳. طباطبایی یزدی، سید کاظم (۱۴۱۹ق) العروه الوثقی، قم، انتشارات اسلامی.
- ۱۴. کاشف الغطاء، جعفر؛ کشف الغطاء، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۳، ج
- ۱۵. محمدی، منوچهر. (۱۳۹۸). "تحلیل گفتمان حفظ نظام در بیانات رهبری". پژوهش های انقلاب اسلامی، ۸(۲۹)، ۱۱۲-۱۴۵.
- ۱۶. مرتضی مطهری، مبانی اقتصاد اسلامی، تهران، انتشارات حکمت، ۱۴۰۹ق، ص ۱۴.
- ۱۷. ملک افضلی اردکانی، محسن (۱۳۹۵). حفظ نظام، واجبی مطلق یا مشروط. فصلنامه سیاست متعالیه.
- ۱۸. موسوی خمینی (ره) روح الله (۱۳۷۶) ولایت فقیه، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام.
- ۱۹. موسوی خمینی (ره) روح الله (۱۴۱۲ق) کتاب البیع، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار الامام الخمينی (ره).
- ۲۰. موسوی خمینی (ره) روح الله؛ (۱۳۷۲). صحیفه امام. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۲۱. مهوری، محمدحسین؛ «حفظ نظام»، فصلنامه حکومت اسلامی، ۱۳۸۰، ش ۲۰ و ۲۱، ص ۱۱۲.
- ۲۲. نائینی، محمدحسین؛ تنبیه الامه و تنزیه المله، قم، دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۴۲۴ق.